

5. Гофман И. Гейне — борец против политической реакции. — Труды Львов. высш. воен.-полит. училища, 1964, вып. 6. 6. Дейч А. Поэтический мир Генриха Гейне. М., 1963. 7. Дмитриев А. Генрих Гейне. М., 1957. 8. Жирмунский В. Гете в русской литературе. Л., 1937. 9. Матузова Н. Генрих Гейне. — У кн.: Гейне Г. Твори. К., 1974. 10. Реизов Б. Творчество Вальтера Скотта. М.; Л., 1965. 11. Тронская М. Творчество Гейне. М., 1962. 12. Шиллер Ф. Генрих Гейне. М., 1962. 13. *Automarçi F. Les derniers moments de Napoléon.* Paris, 1823. 14. *Heine H. Sämtliche Werke.* Hrsg. v. E. Elster, Leipzig—Wien, 1887—1890. 15. *Heine H. Werke und Briefe.* Berlin, 1961. 16. *Heine H. Leben und Werk.* Berlin—Weimar, 1972. 17. *Holzmann H. Aus dem Lager der Goethe—Gegner.* Berlin, 1904. 18. *Kaufmann M. Heinrich Heine. Geistige Entwicklung und künstlerisches Werk.* Berlin—Weimar, 1910. 19. *Les Cases L. Memorial de Ste. Hélène.* Paris, 1823—1824. 20. *Maitland F. Buonapartes Ankunft.* Hamburg, 1824. 21. *O'Meara B. Napoleon in Exile,* 1822. 22. *M-me de Stael. Dix annees d'exile.* Leipzig, 1822. 23. *Ségur P. Histoire de Napoléon.* Paris, 1824. 24. *Victor W. Verachtet mir den Meister nicht.* Weimar, 1960.

Краткое содержание

В «Северном море» преобладает сатира. Впервые получает широкое развитие антиклерикальная тема. Сатира направлена против сословного чванства и нравственного облика ганноверского дворянства. В ряде эстетических мнений и оценок Гейне выступает как защитник величия Гете, против отрыва немецкой литературы от жизни, за создание национального искусства.

Zusammenfassung

Den überwiegenden Teil der prosaischen Essays «Die Nordsee» bildet die Satire. Zum erstenmal erhebt hier H. Heine einen scharfen Protest gegen die Macht der Kirche. Das Hauptthema der Fragmente ist die antifeodale Satire. Mit seiner kräftigen Peitsche geißelt Heine den Adel von Hannover. Die ästhetischen Anschauungen umfassen Heines Kampf gegen die Verleumdungen von Goethes Werk, seine Kritik der deutschen «Literaturmisere» und den Aufruf zur Schaffung einer nationalen Kunst.

Стаття надійшла до редколегії 4 лютого 1981 р.

В. Г. ВІЛЮМАН, проф.,
Ленінградський педагогічний ін-т

ПРО «ГАМЛЕТА» ШЕКСПІРА І «ДОН КАРЛОСА» ШІЛЛЕРА

Завдання статті — дослідити, у чому подібність і відмінність двох трагедій, де в «Дон Карлосі» можна вбачати вплив шекспірівської трагедії і чи взагалі слід говорити про вплив «Гамлета» на драму Шіллера. Ця тема привертала увагу літературознавців [5, с. 14—16], але її дослідження зводилося переважно до виявлення ситуативних і сюжетних паралелізмів двох драм, до поверхневого заглиблення в їхню тематичну і сюжетну специфіку.

Тематична і сюжетна подібність «Дон Карлоса» і «Гамлета» очевидна. Вона виявляється в розміщенні та співвідношенні дійових осіб, у подібності драматичних ситуацій, у яких знахо-

дяться відповідні персонажі «Гамлета» і «Дон Карлоса»: Клавдій, Гамлет — Філіп II, Карл; Гамлет, королева, Офелія — Карл, королева (в минулому наречена Карла); Гамлет, Горацій — Карл, маркіз Поза; Клавдій, Полоній, Розенкранц, Гільденстерн, Філіп II, герцог Альба, Домінго, принцеса Еболі.

Почнемо з драматичної ситуації Гамлета і Карла. У їх становищі багато спільного. Обидва вони в неласці в короля і важко переживають удари долі: Гамлет — загадкову смерть батька, поспішне і незрозуміле для нього одруження матері і, як наслідок цього, втрату (хай тимчасову) престолу; Карл не може змиритися з тим, що одруження батька зробило Єлизавету Валуа (у минулому наречену Карла) його матір'ю. І Гамлет і Карл самотні при дворі, вони чужі у придворному житті з його інтригами. Тільки з Горацієм відвертий Гамлет, тільки маркіз Поза знаходить шлях до серця Карла.

В обох драмах стосунки королів та їх синів напружені. Королі приставляють до синів довірених осіб як наглядачів: за Гамлетом стежать Полоній, Розенкранц і Гільденстерн; за Карлом — герцог Альба, Домінго, принцеса Еболі.

В кожній з цих драм у королів свої близькі дорадники, яким вони довіряють здійснення планів: у короля Клавдія — Полоній, у Філіпа II — герцог Альба. Полоній і Альба можуть змагатись один з одним у хитрості, підлості та жорстокості.

У «Гамлеті» і «Дон Карлосі» наявна важлива драматична колізія, яку можна визначити таким чином: якщо син у немилості у короля, він також у немилості у всіх його прихильників. Словами Карла *Die Luft, das Licht um uns ist Philipps Kreatur; die tauben Wände stehn in seinem Solde* — (11,4, 1339—40) [3] * описується становище при дворі короля Філіпа II. Вони придатні і для опису подій, що відбуваються при дворі Клавдія. Ця драматична колізія розкривається у розмовах Гамлета з королем, Полонієм, Розенкранцем, Гільденстерном; Карла з королем, Домінго і герцогом Альбою. Прибічники Клавдія хочуть розкрити таємницю Гамлета, причину його поведінки; шпигуни Філіпа II не знають, що й думати про незвичайну поведінку Карла, таємницю, яку він зберігає. Розенкранц намовляє Карла бути з ним відвертим (3, 2, 321—23) [4]. Відвертість — шлях до свободи, — переконує він Гамлета, але той надто розумний, щоб попастися в тенета королівських шпигунів. Ви хотіли б вирвати у мене таємницю, але ви безсильні, — відповідає їм Гамлет (3, 2, 343—50). І хитромудрий королівський наглядач Домінго стукає в закриту для нього душу Карла, вмовляє його перестати вперто мовчати і відкритися королю (1, 1, 4—6; 21—26). Отже, загадкова поведінка Карла тривожить усе королівство; вона надто схожа на тривогу, яку у Клавдія викликає поведінка Гамлета (3, 3, 1—8).

* У цьому виданні драма Ф. Шіллера складається з 5370 рядків тексту.

У позиціях Гамлета і спадкоємця іспанського трону Карла надто багато збігів, щоб можна вважати їх випадковими. Карл, який нещодавно прибув на королівський двір з університету, як і Гамлет, уникає зустрічі з королем. І за Карлом треба наглядати — це з запопадливістю Полонія виконує герцог Альба. Клавдій відмовляє Гамлету в його проханні повернутися у Віттенберзький університет: король воліє, щоб Гамлет був близько і за ним завжди наглядали. Таким чином, Гамлет виявляється бранцем у своїй країні. Коли Гамлет запитує Розенкранца і Гільденстерна: «What have you, my good friends, deserved at the hands of Fortune, that she sends you to prison, hither?» (2, 2, 239—43), один з них дивуючись вигукує: «Prison, my lord?», «Denmark's a prison», — відповідає Гамлет (2, 2, 239—43).

А ось слова Карла, що обурюється своїм становищем бранця при дворі Філіпа II: «Bis jetzt muß'ich, der Erbprinz, In Spanien ein Fremdling sein, Gefangener, auf diesem Grund, wo ich einst Herr sein werde» (2, 2, 1138—40).

Карл близький до Гамлета ще й тому, що його також вважають не сповна розуму. Про це говорить і король, і королева, і герцог Альба, і ...маркіз Поза. У третій сцені другої дії Альба помітив, як Карл наче божевільний вийшов з кабінету короля, та й сам Карл признається: іноді на нього «находить». Звичайно, у читача немає підстав думати, що Карл прикидається божевільним, як це з успіхом робить Гамлет. Спільне між Гамлетом і Карлом — тільки напружений душевний стан. Можливо, це допомагає їм проникнути в суть подій. І Гамлет і Карл протягом всієї драми сповнені нервового збудження, неспокою і тривоги [1, с. 239]. Обидва вони схильні до роздумів.

Карла вважають небезпечним. Домінго і Альба плетуть інтригу, в ній повинен загинути довірливий Карл. Усе це нагадує підступи Клавдія щодо Гамлета.

Подібність драматичних ситуацій, в яких знаходяться Гамлет і принц Карл, подібність їх реакцій, розуміється, не повинні затінювати глибоких відмінностей між цими двома персонажами. Гамлет — характер незрівняно більшого духовного і філософського діапазону, ніж спадкоємець іспанського трону Карл. Ці розходження в характерах виявляються в паралельних сюжетних лініях: король Клавдій — Гамлет, король Філіп II — Карл.

Як відомо, Гамлет не бажає примирення з королем Клавдієм. Король спочатку намагається знайти з Гамлетом спільну мову, кажучи, що Гамлет — спадкоємець датського трону і це повинно бути відомо всьому світові (1, 2, 64—67; 106—110).

Карл, навпаки, шукає злагоди з Філіпом II, скаржиться батькові, що він жертва доносів Домінго і Альби і просить дозволу поїхати у Фландрію. У цьому Філіп II нагадує Клавдія: лицемерно «турбуючись» про здоров'я Карла, він не може відпустити його з Іспанії. Але приниження Карла ні до чого не приводять: Філіп II воліє мати полководцем герцога Альбу (2, 2,

1065—70; 1212—33). Як не схожий сентиментальний Карл на Гамлета! Повірівши підступній інтриганці Еболі, він мимоволі ставить під удар маркіза Позу.

Співвідносні сюжетні лінії в драмах (король—принц—королева) суттєво відрізняються. У «Гамлеті» король — дядько принца. Клавдій батько принцові тільки в тому розумінні, що він чоловік Гертруди. «В «Дон Карлосі» королева недавно була нареченою принца; вона мати принца тільки тому, що стала дружиною Філіпа II. В «Гамлеті» король викрадає у принца трон. В «Дон Карлосі» король перехоплює в сина наречену. В «Гамлеті» на симпатію і любов принца претендують королева, мати принца, і Офелія — наречена принца. В «Дон Карлосі» королева, а в минулому наречена принца, одна і та сама особа — Єлизавета Валуа. Якщо однією з причин ненависті Гамлета до Клавдія можна вважати шлюб Клавдія і Гертруди, матері Гамлета, то на фоні цього почуття ненависть Карла до Філіпа II, звичайно, виявляється сильнішою. Романтичний Карл готовий кинути виклик тому, чому немає вороття: він збирається розладнати подружжя Філіпа II і повернути собі Єлизавету, хоч і не має чіткого плану. Божевільна спроба Карла закінчується трагічною загибеллю Єлизавети, маркіза Поза і його власною.

Зауважимо, що ця сюжетна лінія ускладнена інтригою: Філіпу II доносять про симпатію королеви і Карла; це викликає не тільки особисту, а й політичну ворожнечу між батьком і сином. Розуміючи, що подій змінити неможливо, королева закликає Карла бути розсудливим. Вона намагається скерувати почуття Карла в інше русло: просить його відправитись у Фландрію і допомогти повсталим провінціям в їхній боротьбі проти іспанського панування. Єлизавета Валуа вмовляє принца Карла принести свою любов до неї в жертву справі свободи, в жертву славі Іспанії. Замість любові вона може дати Карлові тільки дружбу і послання від Фландрії, яка стогне під іспанським ярмом (1, 5, 730—800).

Тут появляється сюжетний мотив, знайомий з «Гамлета»: Гамлет також політичний противник короля. Він популярний у народі, який хоче бачити на датському престолі саме Гамлета, а не його дядька Клавдія. Тронна промова Клавдія спрямована на те, щоб заперечити чутки нібито відсунення Гамлета від престолу — нечиста справа: *nor have we herein barr'd your better wisdoms, which have freely gone with this affair along* [1, 2].

До сублімації любовної пристрасті в русло політичної боротьби закликає Карла також його друг і наставник маркіз Поза (2, 15, 2415—2425).

Сюжетна лінія *принц — його єдиний друг* принципово різна в «Дон Карлосі» і «Гамлеті». У «Гамлеті» Горацій — фігура хоч і досить солідна, проте бліда, персонаж другоплановий. Горацій відданий Гамлету. Вмираючий Гамлет наказує Горацію розказати про все, що трапилося з ним — Гамлетом. Тут важливо

зауважити: Горацій пасивний, у нього немає ініціативи — вона в руках у Гамлета. Горацій співчуває Гамлету, але сам нічого не робить, він поводить себе як сторонній глядач.

В «Дон Карлосі» інша картина: маркіз Поза стає наставником і захисником Карла. Тут друг принца за своїми духовними якостями, життєвим досвідом і світоглядом виявляється вище принца і всіх героїв драми. Позитивний герой у «Дон Карлосі» — маркіз Поза — самовідданий борець за свободу, людську гідність, ворог усякого насильства, брехні, лицемірства. Яскрава фігура маркіза Пози на деякий час осліплює навіть Філіпа II і він, хоч і не на довго, наближає до себе цього гордого і невідкупного лицаря Мальтійського Ордену.

Таким чином у співвідносній сюжетній лінії *принц — його вірний друг Горацій* порівнюється з маркізом Позою, Гамлет — з Карлом тільки за структурою драми, реальна значущість дійових осіб прямо протилежна. На це вказував і сам Ф. Шіллер [7, с. 253]. Вірний друг принца у «Гамлеті» Горацій — другорядна дійова особа; головний герой у «Дон Карлосі» маркіз Поза тримає в руках усі нитки драми, на певний час він стає навіть першою (після короля) людиною в державі, але в гру входить непередбачене і сплутує всі карти, що іноді називають ірошею долі.

Здавалось би, все складається по-іншому: вищий за маркіза у суспільній ієрархії, Карл бажає бути рівним з ним у дружбі. Він впевнений: Поза зуміє охоронити його відкрите серце (1, 9, 997) від зла. Але маркіз Поза думає, чи в майбутньому, коли Карл стане королем, не прийдеться боятися його і просить Карла не братися ні за що без його відома (1, 2, 358—64). Карл не дотримує слова і волелюбним задумам маркіза Пози не судилося здійснитись. Фатальний кінець драми підсвідомо провіщає і сам Карл (2, 2, 1225—26; 1, 5, 656).

Сюжетна лінія *король — вірний друг принца* у «Гамлеті» позначена блідо, у драмі Шіллера вона найбільш яскрава. Маркіз Поза майже повчає короля — він відкриває перед ним перспективи гуманного правління, розвиває ідеали свободи. У висловах Маркіз Поза відвертий і різкий, він не відчуває страху перед королем, говорячи йому правду. Цим і вражає, і захоплює короля. «Ви хочете прославити себе на вічні часи», — говорить королеві маркіз Поза, — а сієте смерть... ви погані думки про людей» (3, 10, 3180—90). «Верніть добре ім'я Іспанії, дозвольтесь свободі совісті; розкішна природа довкола вас розвивається вільно і яка вона багата, з неї беріть приклад, відмовтесь від сваволі» (3, 10, 3211—23).

Філіп II, цей грізний і підступний монарх, водночас жалюгідна і нікчемна людина (у цьому поєднанні начебто несумісних людських якостей можна, між іншим, вбачати вплив Шекспірівської манери зображати характери), мов заворожений слухає маркіза; той, окрилений миттєвою прихильністю короля, переконує монарха повернути людям їхню людську гідність —

тоді, воскресивши свободу, Філіп II зробить своє королівство найщасливішим на світі (3, 10, 3242—52).

На якийсь час вірний друг принца стає першим радником короля, його довіремим, і король тепер доручає безкорисливому благородному маркізові те, що колись довіряв підступним Домінго та Альбі. Король просить розплутати його відносини з сином і дружиною (3, 10, 3343—48).

У «Дон Карлосі» піднімається гамлетівська тема співвідношення уявного і реального. В «Гамлеті» ця тема відкривається словами спадкоємця датського трону, коли він відповідає королеві: *Seems, madam! Nay, it is; I know not seems* (1, 2). Гамлет весь час намагається відрізнити уявне від дійсного. Він хоче знати, чи можна вірити словам привида, влаштовуючи мішоловку, щоб «спіймати в неї сумління короля» і переконатися в його вині. Гамлет перевіряє, чи Офелія не є знаряддям його ворогів і переконується: вона в числі його недругів.

Цієї експериментаторської жилки саме не вистачає спадкоємцю іспанського престолу — Карлу.

Карл ламає дану маркізові Позі клятву нічого не робити без поради свого друга, діє самостійно і потрапляє в лапи шептухи короля — принцеси Еболі. Легковірний і підозріливий Філіп II не завдає собі клопоту, щоб розібратися, чи винен Поза, якого він ще недавно вважав своїм ангелом-хоронителем, чи не винен (4, 12; 4, 21).

Рятуючи життя свого необачного друга Карла, маркіз Поза підставляє себе під королівський гнів і смертоносну кулю, яку він отримує не стільки від короля, скільки від... свого відданого друга Карла, який зневірився у вірності маркіза Пози. Щоб відвести підозріння Філіпа II від Карла, маркіз Поза вимушений грати роль недруга Карла — *und so ward ich dein Feind, dir kräftiger zu dienen* — (5, 3, 4632—35). Не розуміючи цього, Карл шукає потіхи від уявної втрати справжнього друга і виливає душу потаємному ворогові, принцесі Еболі, яка ненавидить Карла і королеву, союзниці Альби і Домінго.

Роздумуючи над гіркою долею, поразкою в політичній грі, ставки в якій були такі високі (спадкоємець іспанського трону очолює повстання проти іспанської корони у Фландрії, приходять крах тиранії Філіпа II, з'єднуються люблячі серця Карла і Єлизавети Валуа), маркіз Поза мудро зауважує, що важко все передбачити (4, 21, 4224—26).

Гамлет виходить, по суті, один проти своїх ворогів і у нього достатньо мужності, духовних та фізичних сил, щоб зрозуміти, хто є хто. Він робить правильний висновок: можна довірятися тільки Горацию. У Карла відданий і духовно сильний та цілеспрямований друг, який готовий не тільки думати, а й діяти за нього. З такою підтримкою Карл може вважати себе цілком захороненим від «ударів і стріл лютої долі». Але недосвідчений Карл вирішує діяти сам, цим накликаючи погибель на себе і свого друга. Зухвалі, сміливі задуми маркіза Пози, героїчного

поборника свободи, не здійснилися. Зусиллями Альби грандіозний задум Пози розкритий, а той, кому Поза заповідав його здійснити, переданий королем у руки інквізиції.

Порівняння «Дон Карлоса» і «Гамлета» виявляє не тільки ідейний вплив трагедії Шекспіра на «Дон Карлоса», який розкривається у змісті драми Шіллера, а й у художньому впливі, який виявляється в сюжетних паралелізмах, розмовах діючих осіб драми Шіллера і, зрештою у введенні в драму привида, що наче перекликається з привидом Гамлетового батька.

Немає сумніву, що Шіллер сприйняв шекспірівського «Гамлета» саме так, як це робить геніальний драматург, вивчаючи творчість геніального попередника. Шіллер створює яскраву гостросюжетну романтичну драму, цільну за своїм ідейним пафосом і досконалу як твір драматургії, хоч англійський драматург Д. Б. Прістлі оцінив її не дуже високо [6, с. 105].

- Список літератури: 1. *Выготский Л. С.* Психология искусства. М., 1968. 2. *Böhtling A.* Schiller und Shakespeare. Leipzig, 1910. 3. *Don Karlos, Infant von Spanien.* — Schillers Werke, herausgegeben von Ludwig Bellerman, Band 3. Leipzig und Wien. 4. *Hamlet, Prince of Denmark.* — The Works of Shakespeare, vol. 4. Moscow, 1937. 5. *Möller M.* Studien zum Don Carlos. Greifswald, 1896. 6. *Priestley J.* Literature and Western Man. London, 1960. 7. *Schiller F.* Gesammelte Werke. Band 3. Berlin, 1954.

Краткое содержание

Сравнение двух драм — «Дон Карлос» и «Гамлет» — позволяет говорить не только об идейном влиянии шекспировской трагедии, раскрывающемся в содержании этой шиллеровской драмы, но и о влиянии художественном, проявляющемся в сюжетных параллелизмах «Гамлета» и «Дон Карлоса» (король—принц—королева; принц — его единственный друг; король — верный друг принца), в речах многих действующих лиц драмы Шиллера, наконец, в приеме введения в драму призрака, как бы перекликающегося с призраком отца наследника датского престола в «Гамлете».

Шіллер воспринял шекспировского «Гамлета» так, как это делает гениальный драматург, изучая творчество своего гениального предшественника: он создал яркую, остросюжетную романтическую драму, цельную по своему идейному пафосу и совершенную как произведение драматургии.

Summary

Comparing «Don Carlos» and «Hamlet» proves that this Shakespearean tragedy influenced not only the contents of «Don Carlos». This influence is obvious also in parallel lines in the plots of «Hamlet» and «Don Carlos» (king—prince—queen; prince—his only friend; king—prince's true friend), in discourses of many characters in Schiller's drama as well as in introducing the ghost which reminds of the ghost of Hamlet's father.

Schiller took Shakespeare's «Hamlet» as a genius of a playwright does studying the works of his predecessor who was a genius. He created a brilliant romantic drama with a pointed plot, elevated ideas. As a drama it is perfect.

Стаття надійшла до редколегії 4 січня 1981 р.